

'We hebben de strijd tegen armoede opgegeven'

De Standaard*,
Za. 26 Okt. 2019, Pagina 16

Veertig jaar al neemt sociologe Bea Cantillon armoede onder de loep. Maar zelfs met een vergrootglas vindt ze maar weinig goeds in het Vlaamse regeerakkoord. Ze neemt afscheid van het Centrum voor Sociaal Beleid met een duidelijke boodschap: 'Niet de klimaatbetogers en de gele hesjes missen een kompas, maar de samenleving.' Filip Rogiers, foto's Fred Debrock

Een koude novemberavond in 1974. Een bijna achttienjarig meisje, eerstejaarsstudent, klopt aan bij een huis in Boom. Of ze enkele vragen mag stellen? Ze heeft een briefje mee ter grootte van een tramkaart. 'Het was het eerste grootschalige onderzoek in ons land naar armoede en, breder, de sociaaleconomische toestand van de bevolking', zegt Bea Cantillon (62). 'Dat moest geen lange vragenlijst zijn, vond de onderzoeker, mijn latere mentor Herman Deleek. Het moest op een tramkaartje kunnen.'

Veel vragen hoefde ze in Boom niet te stellen. 'Het was een groot gezin, erg arm. Hoe die mensen leefden, dat was een schok voor mij. Het was voor het eerst dat ik in contact kwam met armoede. Daarmee is het voor mij allemaal begonnen. Het was niet mijn bedoeling om me op armoede bij ons toe te leggen - ik studeerde internationale politiek en had meer belangstelling voor de onrechtvaardigheid op wereldschaal. Maar ik ben erin gerold.'

Nu, veertig jaar nadat ze er voor het eerst is binnengestapt, neemt Cantillon afscheid als directeur van het Centrum voor Sociaal Beleid (CSB) Herman Deleek. Sinds 1995 vervulde ze die rol, Ive Marx lost haar straks af. 'Maar alstublieft, zeg! Ik ben nog niet met emeritaat', sprak ze ons streng toe, toen we haar om een afscheidsinterview vroegen. Tweeënzestig vindt ze te jong voor haar pensioen. En, vooral: het onderwerp dat haar als adolescent beet, blijft bijten. 'Misschien wel meer dan ooit. Ik stop niet. Al zeker niet met denken.'

Ze zal zich de komende jaren storten op een herijking van de armoedenorm in Vlaanderen en, samen met Frank Vandenbroucke, op de Europese Pijler van Sociale Rechten, waarvan Jean-Claude Juncker en Marianne Thyssen (CD&V) de blauwdruk uittekenden.

Maar het bijt ook dichterbij, om de hoek van de straat. Of is het u nog niet opgevallen dat voedselbanken overal opduiken en de rijen langer worden?

'170.000 Belgen', zegt Cantillon met nadruk. '6 procent van de Europeanen. Het - fenomeen is ontstaan in de jaren 80, nu wordt het bijna geïnstitutionaliseerd. In mijn vroegere wereldbeeld had ik voedselbanken afgewezen, want het is geen structurele hulp maar liefdadigheid. Maar is het dat nog altijd? De Europese Commissie suggereert dat het een instrument kan worden in de uitvoering van haar Sociale Pijler. Maar het kan ook een excuus zijn voor beleidsmakers om niets te doen: "Oké, het leefloon is te laag, maar er is ook nog de voedselbank, de armen zullen dus niet creperen."'

Arm Vlaanderen

Het bestaansminimum, de voorloper van het leefloon, bestond nog maar vier jaar toen Bea Cantillon in 1978 haar entree maakte als medewerker van Herman Deleek. Hij richtte het later naar hem vernoemde centrum op om onderzoek te doen naar 'sociale ongelijkheid en sociale zekerheid'. Armoede, je zag er tot halfweg de jaren 70 niet zo heel erg veel van. De kwantsprong van de jaren 50 en de blingbling van de sixties ontrokken het aan het zicht. Arm Vlaanderen leek iets van de vorige eeuw.

Maar Deleek had zijn antennes. Hij was én wetenschapper én goed ingebed in de christelijke arbeidersbeweging ACW. Het is een combinatie die ook Cantillon nooit vreemd is geweest. Van 1995 tot 1999 was ze gecoöpteerd senator voor de CVP, en ze blijft ook nu nog erg begaan met én tegelijk streng voor de CD&V. Kwam ze wel uit een

katholiek nest, het was geen arm milieu. 'Mijn vader was een kleine zelfstandige, maar arm waren we niet. We kregen wel mee dat we oog moesten hebben voor wie het minder goed had.'

Schrijfster en Groen-politica Celia Ledoux groeide op in armoede en vraagt zich af of middenklassers ooit écht kunnen weten wat het is. 'Ik voel nog steeds fantoompijn van mijn al lang onbestaande handicap', schreef ze. 'Maar uw handicap is groter. U beseft niet eens uw eigen luxe.'

'Dat is een begrijpelijke verzuchting. Al hangt veel af van definities, zowel van armoede als van middenklasse. We spreken van een armoederisico als je minder verdient dan 60 procent van het mediane inkomen. Maar in die gevarenzone spreek je ook over de lagere middenklasse. Het is fout om armoede te reduceren tot de marginale onderkant. Armoede is niet kunnen meedoen met de rest van de samenleving, en dat is breder dan de zichtbare armoede. Dan zit je ook bij mensen die nog net rondkomen. Er is dan niet veel nodig om naar beneden te tuimelen.'

Helpt het om armoede hoger op de agenda te krijgen dat ook in de middenklasse meer mensen ermee te maken krijgen?

'Het treft in elk geval meer dan de steeds genoemde 10 à 15 procent van de bevolking. Je zou hopen dat het bijdraagt tot het inzicht dat het een structureel probleem is, iets wat je niet oplost met losse maatregelen zoals een gezinscoach, hoe nuttig ook (zoals voorzien in het Vlaams regeerakkoord, red.). Armoede is eerst en vooral een probleem van herverdeling. Iedereen is het erover eens dat het leefloon - 930 euro voor een alleenstaande - onvoldoende is. Je moet het samen met de laagste lonen optrekken. Je moet het hele gebouw optillen.'

Zijn we de afgelopen veertig jaar geëvolueerd naar een minder gelijke samenleving? Michel Maus herinnerde er deze week aan dat het stelsel van inkomstenbelastingen 100 jaar geleden het licht zag: 'Van het oorspronkelijke "sterkste schouders, zwaarste lasten"-concept blijft echter niet veel meer over.' In de VS blijkt dat de 400 rijkste Amerikanen minder belastingen betalen dan zelfs de laagste lonen.

'De armoede is toegenomen bij de bevolking op actieve leeftijd en vooral bij gezinnen met kinderen, maar globaal gezien blijft ze vrij stabiel. Om dat status quo te behouden, moet de motor van de sociale zekerheid almaar hogere toeren draaien. Eigenlijk heeft de welvaartsstaat nooit harder gewerkt dan vandaag. Dat komt omdat het aandeel van de lonen en wedden in het nationaal inkomen zo fel geslonken is tegenover de vermogens, het kapitaal. Dat is de grootste verschuiving van de afgelopen veertig jaar. Minder lonen betekent ook krappere middelen voor de sociale zekerheid.'

Vroeg of laat moeten die vermogens substantieel meer worden aangesproken?

'Natuurlijk, je ontsnapt er niet aan. En daar zullen we Europa voor nodig hebben.'

Uw opvolger, Ive Marx, geeft de ploeg van afscheidnemend Commissievoorzitter Jean-Claude Juncker en commissaris Marianne Thyssen een goed sociaal rapport. Maar Jos Geysels, de voorzitter van Decenniumdoelen, betreurde in 'De Morgen' dat Europa lidstaten wel op het strafbankje zet als ze hun begroting niet op orde hebben, maar niet als ze de armoededoelstellingen niet halen.

'De Europese Pijler van Sociale Rechten is wel degelijk potentieel een belangrijke stap voorwaarts. Voor het eerst definieert Europa rechten die door alle lidstaten politiek gedragen worden, zoals het recht op een waardig minimuminkomen.'

'Maar Jos heeft gelijk, Europa moet meer doen om die rechten ook concreet te vertalen. Bestrafen is moeilijk, omdat armoedenormen abstracter zijn dan begrotingsdoelstellingen. Europa zou de strijd tegen armoede wel veel actiever kunnen faciliteren. Hoe? Als je in België de leeflonen wilt optrekken, kost dat 3 procent van het bruto binnenlands product. In landen als Roemenië of Bulgarije is dat een veelvoud. Dat kun je alleen doen als er Europese solidariteit is.'

Gutmenschen

De slinger gaat in eigen land wel de andere kant op. Bea Cantillon schuwt de polemiek, maar de recente Internationale Dag voor de Uitroeiing van Armoede greep ze toch aan om in Het Nieuwsblad en op de VRT brandhout te maken van het armoedeluik in het nieuwe Vlaamse regeerakkoord.

De vorige regering had een streefcijfer, de armoede halveren, maar geen plan. De regering-Jambon heeft geen streefcijfer en geen plan. Vat ik uw kritiek zo goed samen?

(Lacht) 'Zo is het.'

Het is toch niet over de hele lijn huilen met de pet op? De jobbonus kan voor sommigen het verschil tussen bestaanszekerheid en -onzekerheid betekenen.

'Die kan inderdaad nuttig zijn om de bodem op te tillen. Maar er moet een nieuwe - minimumvloer onder onze samenleving worden gelegd. Zo'n basiszekerheid is nodig, gezien de veranderende arbeidsmarkt én wetende dat er ook maatregelen voor het klimaat moeten worden genomen. De jobbonus kan een deeltje zijn van die grotere puzzel, maar nu ontbreken de andere puzzelstukken.'

Hoe komt dat?

'Er is geen kompas. De architecten van de welvaartsstaat in de jaren 50 en 60, de generatie van Herman Deleeck, hadden dat wel. Natuurlijk, als je op een gegeven moment merkt dat het systeem niet meer efficiënt genoeg is voor het doel dat je gesteld hebt, kom je in de verleiding om de schuld bij de slachtoffers te leggen.'

Ook dat stoort u in het regeerakkoord: het legt de verantwoordelijkheid bij de mensen in armoede zelf?

'Ja, dat is de geest van dit regeerakkoord. Het gaat verder: het is niet alleen je eigen verantwoordelijkheid, de suggestie is bijna dat het je eigen schuld is dat je in de puree zit. En dus moet je gemeenschapsdienst doen. Je moet gecontroleerd en gesanctioneerd worden. Dat armoede een structureel probleem is, zien we niet meer.'

Of we willen het niet zien. Een kwestie van ideologie?

(Knikt) 'Het kan ook een keuze zijn om het kompas weg te gooien.'

Jos Geysels wordt daar boos van. 'Of verontwaardigd, dat is een beter woord,' zei hij in 'De Morgen', 'omdat het mijn drijfveer is om deze strijd verder te blijven voeren.' Ook Erik Vlamincq, alias Dikke Freddy, trilt van woede. Hebt u dat nooit?

'Ik ben niet aan dit werk begonnen uit strijdvaardigheid om de armoede uit de wereld te helpen. Ik wilde vooral meten en weten. En het beleid adviseren en corrigeren waar mogelijk. Ik denk dat ik mag zeggen dat we daartoe hebben bijgedragen. Bijvoorbeeld ten tijde van het Globaal Plan van Jean-Luc Dehaene. Dat was een zware besparingsoperatie, maar we hebben de zwakkeren toen kunnen ontzien. Maar heb ik mijn engagement? Natuurlijk wel. Ik ben strijdvaardiger dan ooit. Anders was ik ook geen voorzitter van 11.11.11 geworden.'

Vindt u dat we in veertig jaar van een meer naar een minder zorgzame samenleving zijn geëvolueerd? Ik denk ook aan het discours over migranten en 'illegalen'.

'Ik denk het wel. Een hardere maatschappij, zeker en vast. We zijn ook het geloof aan het verliezen dat we de strijd tegen armoede kunnen winnen. Het ene hangt samen met het andere. Waarden als mededogen, barmhartigheid en tolerantie wegen vandaag minder zwaar dan pakweg veertig jaar geleden. Kijk maar naar de manier waarop Bart De Wever gutmensen afserveert als gevaarlijke naïevelingen.'

Terwijl we ze meer dan ooit nodig hebben?

(Fel) 'Absoluut! In de jaren 70 was er wél nog dat geloof dat je de strijd tegen ongelijkheid kunt winnen. De gutmensen zaten toen in wat de grootste partij van Vlaanderen was, de CVP. Ze zitten daar nog altijd, bij CD&V, maar je hoort ze zo weinig.'

Waarom? Schroom voor de boze kiezer?

'Ze kapitaliseren onvoldoende op wat hun roots waren, die waarden van mededogen en solidariteit. En vergevingsgezindheid. Al die mooie verhalen in de christelijke traditie.'

Die C blijft belangrijk voor u?

'Misschien zelfs meer dan vroeger. Het zijn mijn roots. Als voorzitter van Ucsia (Universitair Centrum Sint-Ignatius Antwerpen, red.) ga ik verder mijn schouders zetten - onder het levendig houden van het erfgoed van de jezuiten in de Lage Landen.'

Hebt u een tip voor de zeven kandidaat-voorzitters van CD&V?

'Nee. (Denkt na) Of toch: keer terug naar die roots. Durf op te komen voor je waarden, anders ben je verloren. En durf in te gaan tegen wie die waarden impliciet of expliciet níét deelt. Dat is zeker zo voor een partij als de N-VA.'

gezinspolitiek

In 1989 schreef u in uw doctoraat: 'De sociale zekerheid (SZ) beantwoordt onvoldoende aan behoeften.' U wees toen al op de toename van het aantal eenoudergezinnen en alleenstaanden. Is de sociale zekerheid sindsdien voldoende hervormd?

'Ja. Maar of dat snel genoeg is gegaan, is een andere vraag. De wereld is wellicht nog sneller geëvolueerd. De trend naar meer alleenstaanden is verder toegenomen. Door de emancipatie van de vrouw krijg je ook meer gezinnen met twee inkomens, wat het - mediane inkomen heeft doen stijgen. Dat maakt het allemaal moeilijker om de bescherming voldoende hoog te houden. Boven op die economische en sociale veranderingen kwam dan ook nog de migratie. Dat legde allemaal extra druk op de onderkant. Het verklaart deels het succes van het politieke populisme.'

Praten politici te gemakkelijk de vox populi naar de mond als het over migranten en sociale voordelen gaat? Trappen ze te gretig mee naar beneden?

'Ik vind van wel. Het antwoord kan niet zijn: we gaan ons opsluiten en het systeem nog harder en moeilijker maken voor wie onder ons staat. Ongelijkheid is het probleem, meer ongelijkheid is niet de oplossing. Je maakt het gat alleen maar groter. De woede zal navenant toenemen. Dat zie je in de stembus én op straat, met de gele hesjes.'

'Het zijn de twee grote problemen die we moeten aanpakken en die samenhangen: ongelijkheid en klimaat. Je kunt geen klimaatbeleid voeren in een ongelijke - samenleving. Het is op die twee werven dat we de komende jaren dringend aan de slag moeten. Het drama is dat dat niet gebeurt. De klimaatbetogers en de gele hesjes slaan op de juiste nagels, maar de politiek mist een kompas. Dat is gevaarlijk.'

De politiek heeft misschien wél een kompas, maar het heet identiteit?

'Juist, en dat leidt de aandacht af van de echte problemen. Ik heb Over identiteit van Bart De Wever gelezen. Met drie kwart van wat hij schrijft, ben ik het eens. Hij erkent dat identiteit gelaagd is en dat ze verandert doorheen de tijd. Jammer genoeg staat zijn conclusie en die van zijn partij haaks op die analyse. De N-VA opteert dan toch voor het versneld afdwingen en vast omlijnen van die identiteit, met een Vlaamse canon en examens en boetes voor wie niet inburgert. Daarin zijn ze dan weer zeer etatistisch. Werken aan cohesie in de samenleving moet van onderuit komen, via burgerinitiatieven en het middenveld. Dat doe je niet vanuit Brussel.'

Leest u die identitaire inspiratie ook in het armoedeluik van het regeerakkoord?

'Ja, bijvoorbeeld in het niet-indexeren van de kinderbijslag voor het derde kind. Dan misbruik je een instrument om aan gezinspolitiek te doen. Ik kreeg vandaag nog een mail van iemand die zegt dat je die kinderbijslag voor het derde kind zelfs beter volledig kunt afschaffen, want "er is al te veel volk op de wereld". En dat is dan vooral de schuld van de grote migrantengezinnen. De schrik van de "omvolking", zoals Thierry Baudet het noemt. De suggestie is: maak minder kinderen. Daar dient het instrument van de kinderbijslag niet voor en het werkt ook niet.'

'We rijden ons vast met dat soort kompas. En het leidt tot meer ongelijkheid. Van de enen vragen we een identiteitsbewijs, maar van Indiase ingenieurs of eurocraten die onze taal evenmin spreken, hoeven we het niet?'

Hebt u heimwee naar een Jean-Luc Dehaene, die niet te beroerd was om tegen de vox pop in de weg te wijzen?

'Politici als Dehaene of Frank Vandenbroucke zijn er vandaag ook nog, ze zitten alleen niet meer aan de hendels. Die zijn nu in handen van mensen met dat andere kompas.'

'Er is nog een ander belangrijk verschil: de vorige generatie had een gemeenschappelijk doel. De socialisten legden de nadruk op gelijkheid, de liberalen op vrijheid, de christendemocraten op broederlijkheid, maar er was na de Tweede Wereldoorlog een consensus over het doel. Zo'n nieuwe consensus moeten we ook vandaag zoeken om klimaat en ongelijkheid aan te pakken.'

Bonne chance.

'Maar ik ben niet pessimistisch. Vooruitgang groeit van onderuit. Zo kwam ook de welvaartsstaat tot stand. Hij ontstond in kleine groepen van de samenleving, met spaarkassen en dergelijke. Op een gegeven moment vindt iedereen zijn belang in zo'n nieuw systeem. Dat was zo met de werkgevers na de oorlog: ze bouwden mee aan de sociale zekerheid, niet alleen omdat ze een hart hadden, maar ook omdat ze er belang bij hadden. Er was een win-winsituatie. Daar moeten we ook vandaag weer naartoe groeien.'

Tot zolang moeten klimaatbetogers en gele hesjes de matrak maar verdragen?

'Ik wil er niet cynisch over doen. Ik geloof echt dat de mensheid erop vooruitgaat. Niet lineair maar in schokken, en af en toe met een fikse regressie. Zoals Branko Milanovic en Thomas Piketty zeggen: er was het cataclysmen van de wereldoorlogen nodig om tot de welvaartsstaat te komen. Dus ja, het kan zijn dat we nog dieper moeten vallen vooraleer we weer onze rug rechten en vooruitgaan.'

Filip Rogiers & foto's Fred Debrock ■